

ВІДГУК

офіційного наукового опонента
доктора філологічних наук, професора
Рарицького Олега Анатолійовича
про дисертацію **Шульги Олени Олексіївни**
*«Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво:
канони, модифікація, еволюція»*,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Твори про українську історію – невід’ємний складник нашої національної літератури. Процес об’єктивного осмислення історичної прози досить тривалий, проте у цій сфері є вже вагомі напрацювання. Від часів відновлення Української держави дослідники, долаючи лакуни у літературознавчій науці, особливо гостро зацентрували увагу на творах націєцентричного спрямування, на поверненні забутих та заборонених імен і творів у вітчизняну (й світову) культурну спадщину. Авторитетними і знаковими у цій площині є дослідження С. Андрусів, М. Ільницького, А. Гуляка, Г. Насмінчук, Б. Мельничука, А. Шпиталія. Сьогодні вони сприймаються як методологічна основа до вивчення проблеми і сприяють розв’язанню наступних наукових завдань у цій галузі. Найвні дослідження здебільшого торкаються питань осмислення ключових подій у національній історії, як-от середньовічна доба, епоха Хмельниччини, переяславські події, Мазепинський час, Руїна. Літературознавці об’єктивно зважують і переосмислюють постаті національних героїв, колаборантів і зрадників, ламаючи усталені стереотипи, дають наукове потрактування образам агресорів, завойовників, загарбників. Насамперед йдеться про непрості українсько-російські, українсько-польські взаємини, які тривалий час міфологізувалися і потрактовувалися викривлено на догоду ідеологічній практиці. Здебільшого такий аналіз носить маскулінний характер і возвеличує українського захисника, надає йому символічного значення героя, мученика, пасіонарія, несхитного у своїх переконаннях, здатного на самопожертву.

Осторонь цієї проблеми у літературознавстві є бачення ролі жінки,

борчині за національні права і свободи, яка поряд із чоловіками або й незалежно від них витворювала простір національної самоідентичності, водночас брала на себе роль берегині, заступниці, або ж виступала у ролі запроданки і зрадниці. Фемінна основа історичної прози незаперечна.

Перші спроби осягнення цієї проблеми пропонує Олена Шульга у дисертаційній роботі «Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція». Дослідниця торкається питань типології жіночих образів в українській романістиці, осмислює теоретичні засади цієї проблеми, вивчає досвід літературознавців. У дисертації «уперше матеріалом дослідження стала художня типізація жіночих образів у творах про козацтво різних періодів – від середини ХІХ ст. до перших двох десятиріч ХХІ ст.» (с. 19). Дисертантка пояснює вибір аналізованих текстів, виокремлює і характеризує типові образи в історичній романістиці зазначеного тематичного спрямування, акцентує увагу на художніх принципах типізації жіночих образів. На прикладах конкретних творів розмежовуються поняття історичної правди та художнього вимислу.

Дисертаційна робота відзначається чіткою структурованістю і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У дослідженні логічно послідовно окреслюються й аналізуються проблеми типізації жіночих образів в романістиці про козацтво, охарактеризовано художню специфіку їхнього творення. Дисертантці вдалося реалізувати заявлену у роботі мету, виконати низку окреслених завдань й логічно послідовно проаналізувати образ жінки як тип в українській романістиці про козацтво.

У *Вступі* обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступінь її опрацювання у вітчизняному і зарубіжному літературознавстві, вказується на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Визначаються мета і завдання дослідження, розкривається його наукова новизна, теоретична і практична цінність. Подаються відомості про методи дослідження, апробацію і структуру дисертаційної роботи. Визначається особистий внесок здобувача у

досліджувану проблему, пропонуються шляхи її вирішення. Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи незаперечна.

У першому розділі – *«Особливості художнього зображення людини у творах про козацтво»* – О. Шульга веде мову про художні категорії зображення людини в літературі, зокрема висновує думку літературознавців на потрактування термінів «персонаж», «герой», «художній образ», «образ-характер». Побудований ряд дозволяє узагальнювати їх в образ людської індивідуальності і визначати як літературний тип, що є закономірним явищем єдності загального та індивідуального у поведінці і характеристиці персонажів. Авторка шукає індивідуальний тип творення характерів в історичній літературі і проєктує свою увагу на типології жіночих образів в українській романістиці середини ХІХ – перших десятиріч ХХ ст.

Науковиця для аналізу виокремлює романи і повісті про козацтво, серед них – малодосліджені твори і такі, що вже стали літературною класикою. Водночас не відкидає тексти, які через ідеологічні чинники, не досягли художнього рівня і сприймаються сучасними дослідниками як явище кітч. До контекстуального аналізу залучені романи письменників української діаспори та класиків європейської літератури. У такому масиві творів на історичну тематику О. Шульга моделює різні типи жіночих образів у літературі зазначеного періоду.

У дисертації руйнуються вже усталені стереотипи про архетип української жінки, берегині роду, чи, скажімо, жертви-полонянки. Дослідниця не відкидає цей тип, а паралельно виокремлює інші його різновиди, простежує еволюцію образу жінки, аналізує образ-тип, який зберігаючи ознаки фемінності, водночас набуває маскулінних рис. О. Шульга вбачає у жертвності української жінки високу пасіонарність, що у складних ситуаціях й екстремальних випробуваннях здатна на самопожертву. аж ніяк не виконуючи ролі жертви. Водночас, як то властиво і чоловікам, жінки в романістиці про козацьку добу не позбавлені рис зрадництва,

колабораціонізму, відступництва від високої ідеї, яку сповідують їхні чоловіки.

Дослідниця пропонує власну класифікацію типу жіночих образів в українській романістиці про козацтво, яка цілком прийнятна для використання вченими-дослідниками, що вивчають означену проблему.

У другому розділі «*Художня типізація жіночих образів у соціально-побутовій площині козацтва: родинний аспект*» О. Шульга характеризує традиційний в українській історичній романістиці тип жінки-матері, дружини, коханої, доньки, сестри. Йому властива бінарна структурованість, оскільки, як стверджує дослідниця, цей «образ у творі може поєднувати різні типи: коханої і дружини, доньки й нареченої, матері і дружини» (с. 52). Як правило, у ньому заковані позитивні сенси. Жіночі образи при цьому наділені рисами самопожертви заради ідеї, високими моральними принципами.

Взірцевим, на переконання дисертантки, є роман П. Куліша «Чорна рада», у якому тип жінки-берегині реалізується, самовтілюється крізь призму кількох персонажних рядів і оприявнюється в образах матері, дружини, коханої, нареченої, сестри. Типологічну схожість авторка відстежує у романах Б. Лепкого «Мотря» (пенталогія «Мазепа»), І. Ле «Хмельницький», В. Шкляра «Характерник». В образі жінки-берегині вона вбачає образ України, який переростає у символічну площину і набуває значення оберегу. Матір-берегиня є втіленням «світового духу» (с. 70), високої ідеї заступництва, що найповніше виявляє себе в образах-символах жінки-матері-Богородиці, Січі-Матері, козацької шаблі.

На противагу берегині – хранительці, дорадниці, страдниці – О. Шульга в історичній романістиці як типовий розглядає образ жінки-лиховісниці. Його першообрази вона віднаходить в уснонародній традиції (відьма, ворожка, мачуха, злодійка, розлучниця). У порівнянні із типовим персонажем жінки-берегині таких творів значно менше. Авторка класифікує цей художній тип в образі злої матері або мачухи, лихої дружини. А об'єктом дослідницької уваги дисертантки стає образ Любові Кочубеїхи, який авторка характеризує на

прикладі романної пенталогії «Мазепа» Б. Лепкого й роману-антиутопії «Орда» Р. Іваничука. О. Шульга простежує трансформацію художнього образу матері у тип мачухи, просякненого брехнею, лицемірством, зрадою, безчестям, і аналізує висвітлення у ньому руйнації духовних начал, споконвічних цінностей, властивих українцям як етносу.

Третій розділ – «Тип «Гетьманша»: художні модифікації» – як і попередні, складається із двох підрозділів. У першому О. Шульга подає історичні відомості про жінок гетьманів, з'ясовує їхню роль у житті видатних діячів минулого. Авторка опирається на праці авторитетних вчених-істориків О. Апанович, М. Аркаса, М. Грушевського, М. Костомарова, Д. Яворницького і на цьому матеріалі створює портретні характеристики гетьманських дружин, зокрема Б. Хмельницького – Ганни Сомківни, Гелени Чаплинської, Ганни Золотаренко; Олени Статкевич – дружини Івана Виговського. Такий історичний зріз дозволяє у другому підрозділі характеризувати означений художній тип.

За спостереженнями дисертантки, образи гетьманських дружин у художніх творах виконують мовби другорядну роль, жінки затінені славою своїх чоловіків. Проте їхня участь у творенні історичного контексту далеко не вторинна. Кожна з них займає своє місце в історичному поступі. Дослідниця на матеріалі романів «Берестечко» Ліни Костенко, «Я, Богдан» П. Загребельного та «Хмельницький» І. Ле визначає художні типи, які є водночас і портретними характеристиками дружин гетьмана Хмельницького: мати дітей, господиня (Ганна Сомківна), коханка (Гелена Чаплинська), соратниця (Ганна Золотаренко) (с. 104). Із їхньою співучастю у житті гетьмана пов'язані важливі етапи національної історії.

Як слушно зауважує О. Шульга, художні типи гетьманських дружин вдало моделюються завдяки прийому психологізму. Письменникам вдається пояснити вчинки жінок у вирішальні моменти їхнього життєвого вибору на тлі важливих історичних зрушень. Кожна із них наділена вольовим характером, сильною влачею, неповторною індивідуальністю. Автори руйнують усталені

гендерні стереотипи і заперечують вже традиційні уявлення про вторинність жінки у масштабних історичних зрушеннях. За таким принципом створений художній образ-тип гетьманші Олени Статкевич у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

У четвертому розділі – «*Типи жінок у художньому осмисленні оборони свободи*» – О. Шульга характеризує персонажі, що об'єднуються темою боротьби за визволення України від зовнішнього агресора – московського, турецького, шляхетсько-польського. Водночас йдеться про особистісну свободу жінки в умовах екстремальних випробувань. На цьому тлі аналізуються типи-характери, наділені особливою силою духу і внутрішньої волі й незламності. Образ-тип полонянки у чужоземній неволі дисертантка характеризує як жертовно-героїчний, пасіонарний, здатний на самопожертву, стоїчний і незламний у своїй боротьбі. Риси екзистенційної самосутності жінки в полоні авторка розглядає на прикладі роману П. Загребельного «Роксолана» і визначає такий тип як класичний у плані героїчного самостояння особистості за власну моральну і національну ідентичність. Дисертантка віднаходить і пояснює типові спільні риси образу Роксолани і образу Марії із однойменного твору Р. Іваничука. Образ-тип жінки у полоні в історичній романістиці про козацтво віддзеркалює трагічні сторінки вітчизняної історії, супроводжувані важкими психологічними травмами відірваності від рідної землі.

Образ-тип жінки-воїна маскулітний за своєю природою. О. Шульга розглядає його як соціокультурний нормативний канон, який оприявнює себе в умовах загроженості, екстремальності і сприймається як втілення високої відповідальності за власну долю і долю своєї країни. Жінка поряд із чоловіком виконує нелегку місію, свідомо стає на захист рідної землі, готова жертвувати власним життям заради високої ідеї оборони вітчизни. Взірцевим типом жінки-воїна дисертантка вважає дружину сотника Зависного із історичної повісті М. Старицького «Облога Буші», яка пішла на свідому самопожертву, врятувавши рідний край від нашестя ворога. Як слушно зауважує О. Шульга,

тип жінки-воїна наділений чутливою красою і непідробною волелюбністю, незламністю сили духу, є взірцевим для наслідування.

Висновки завершують наукове дослідження і подаються до усіх структурних частин дослідження. Вони узагальнюють найсуттєвіші положення й у сконденсованому вигляді віддзеркалюють найважливіші ідеї роботи.

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію О. Шульги, зазначимо і те, що, на наш погляд, вимагає пильнішої уваги:

1. Доречно було би звернути дослідницьку увагу на проблему спільного і відмінного між художнім домислом й художнім вимислом в історичній літературі про козацтво і на прикладі текстів, що аналізуються, пояснити різнотлумачення цих термінологічних понять.

2. Заявлені у роботі питання про національну ендегамію потребують детальнішого наукового пояснення із відповідними авторськими висновками щодо характеристики типових жіночих образів у літературі про козацтво.

3. У параграфі 2.2. характеризується як типовий образ жінки-лиховісниці в українській літературі про козацтво, при цьому дисертантка акцентує увагу лише на одному художньому тексті. Наскільки є науково коректним робити відповідні висновки про образ-тип, коли до наукового прочитання залучається лише один твір?

4. Не варто виокремлювати в самостійний параграф відомості із історії України (як-от підрозділ 3.1). На нашу думку, така інформація повинна використовуватись у контексті літературознавчого аналізу.

Загалом же залучені до наукового обігу й проаналізовані та проінтерпретовані у дисертації О. Шульги типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво демонструють перспективу дослідження інших історичних періодів розвитку літератури в означеній площині, уводять в українське літературознавство продуктивні й перспективні ідеї, викликають на дискусію, що є безперечним позитивом. Наукова новизна дослідження теж не викликає сумніву.

Дисертаційна робота Оллени Шульги «Типи жіночих образів в українській романістиці про козацтво: канони, модифікація, еволюція» є новаторською, самостійною, завершеною роботою, виконаною на належному науково-методичному рівні, відповідає спеціальності 10.01.01 – українська література і профілю спеціалізованої вченої ради К 18.092.02, вимогам, сформульованим у пп. 9-10, 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами).

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор,
завідувач кафедри
історії української літератури
та компаративістики
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

Олег Рарицький

